

Bestaan begrijpen

Bestaan begrijpen

Herman Hümmels

Schrijver: Drs. Herman Hümmels

Afbeeldingen van stapelfiguren en omslag: Marjan Dorenbosch

ISBN: 9789402162066

© Herman Hümmels, Elst, Nederland

www.stukjes.info

Inhoudsopgave

Vooraf.....	9
Deel 1. Modellen.....	15
Structuur, systeem.....	17
Proces.....	27
Doelmiddelmodel.....	30
Intentiemodel.....	34
Reactiemodel.....	37
Dialectiek.....	40
Dialectische spanningsreductie.....	46
Complexe processen.....	49
Clusteren.....	54
Deel 2. Begrippen.....	65
Recursie.....	67
Emergentie.....	71
Potentie en Bouwplan.....	78
Cumulatie.....	84
Intuïtie.....	87
Deel 3. Een evolutiemodel.....	93
Het evolutiemodel.....	95
Geschiedenis 1.....	100
Verleden.....	104
Geheugen.....	109
Kaartenbak.....	114
Informatie.....	119
Infotie.....	125
Evoluerend Bouwplan.....	133
Soortgeheugens.....	140
Bewustzijn.....	145
Menselijke eigenschappen.....	149
Beperkend brein.....	159
Brein.....	169
De werking van het brein.....	175

Connectie.....	177
Vrije wil.....	183
Richting.....	191
Schepping.....	194
Het Ultiem.....	198
Waarnemen.....	202
Leven na de dood.....	210
Schijnwereld?.....	215
Deel 4. Samen leven.....	221
Begrippen.....	223
Evidentie.....	233
Geschiedenis 2.....	239
Kapitalisme.....	242
Politiek.....	246
Gegevensrevolutie.....	252
Eén volk?.....	257
Cultuur en identiteit.....	263
Basisvoorzieningen.....	272
De machteloze burger.....	277
Maatschappij.....	280
Deel 5. Hoe nu verder?.....	293
De betere maatschappij.....	295
De betere bijdrage.....	307
De betere machthebbers.....	311
Het betere besturen.....	316
De betere overheid.....	321
Het betere eigendom.....	329
Het betere grondstoffenbeheer.....	336
Het betere bedrijf.....	340
De betere arbeid.....	347
Het betere inkomen.....	351
Het betere huishouden.....	357
De betere belastingen.....	362
De betere burger.....	367
Het betere onderwijs.....	372

Het betere migratiebeleid.....	377
Nawoord.....	385
Trefwoorden.....	387

Vooraf...

Schrijven is mijn manier van denken. Ik deed dat, in wat ik 'Stukjes' noem. Die publiceerde ik op mijn website. Om dat schrijven goed te kunnen doen kreeg ik steeds meer de behoefte om *onderliggende patronen en modellen* vast te leggen. Gaandeweg ontstond het idee om voor mezelf een soort gereedschapskist te bouwen: een begrippenkader waar ik op terug zou kunnen vallen in latere Stukjes. Ik heb die gereedschapskist – dit boek – gemaakt met de bedoeling om voor mezelf en voor lezers duidelijk te zijn over wat ik onder een bepaald begrip versta. De begrippen samen geven een beeld van mijn poging om 'het bestaan' te begrijpen.

Om het geven van opmerkingen mogelijk te maken vind je op mijn website prikboarden: www.stukjes.info. Daar kun je een reactie geven of een discussie beginnen. Er zijn drie prikboarden voor de volgende onderwerpen: filosofie, mensvisie en maatschappijvisie.

Ik probeer te begrijpen wat niet te begrijpen is.

- Toch heb ik geprobeerd modellen te maken waardoor ik in staat ben om 'het bestaan', de werkelijkheid waar jij en ik deel van uitmaken, te begrijpen.
- Een model is een denkgereedschap.

Een model is iets (namaak) dat naar iets anders (in de werkelijkheid) verwijst. Een model doet de werkelijkheid altijd geweld aan. Hoogstens kan in de afbeelding het afgebeelde tot zijn recht komen.

De modellen die ik beschrijf zijn van een hoog abstractieniveau. Als je daar kritiek op hebt in de zin van, dat ik een te simpele voorstelling-van-zaken zou geven, dan geef ik je bij voorbaat gelijk.

- Niet alles is logisch verklaarbaar.
- Ik probeer aan te sluiten bij wat ik om me heen zie en beleef.

Zo'n 45 jaar geleden schreef ik voor de sociale academie een werkstuk over dialectiek. Daarna, in het kader van mijn studie andragologie, een werkstuk met grondgedachten voor een evolutietheorie. Die elementen zijn in dit boek terug te vinden. In die periode hebben de volgende schrijvers invloed gehad, daarna ben ik vooral praktisch bezig geweest:

- Theilhard de Chardin ('Het verschijnsel mens')
- C.A. van Peursen ('Strategie van de cultuur')
- Eibl-Eibesfeldt ('Liefde en haat')
- Okko Warmenhoven ('Prolegomena tot de andragologische propaedeuse')
- Joseph Millard over Edgar Cayse ('De werken mijner handen')
- Milton H. Erickson ('Advanced Techniques of Hypnosis and Therapie')

In die tijd waren de humanistische psychologie en de Frankfurter Schule populair.

Ik zal niet naar literatuur verwijzen. Wel besef ik dat veel van wat ik geschreven heb, eerder door anderen beweerd is.

Ter persoonlijke kennismaking: ik ging pas op latere leeftijd studeren. Ik deed dat in mijn vrije tijd, zonder een voorafgaande middelbare schoolopleiding. Ik kan dus minder steunen op schoolse kennis en ben meer aangewezen op mijn eigen oordeelsvorming.

Ik lees al jaren bij herhaling twee oude Taoïstische teksten: *Lao Zi, het boek van de Tao*, en *Zhuang Zi, de volledige geschriften*; vertalingen van Kristofer Schipper.

In 1980 kwam mijn boek 'Computers in de praktijk' uit (uitg. Lemma).

In 1999 mijn boek 'Mensenwerk' (uitg. MetaVision).

Mijn werkervaring ligt op het gebied van de psychotherapie en onderwijs. Vanaf 2000 ben ik betrokken bij een ontwikkelingsproject in Nepal. Sinds ruim een jaar geleden verlegde ik mijn focus op het schrijven. Eigenlijk wilde ik het hebben over maatschappelijke vraagstukken. Daarmee heb ik in het vijfde deel van dit boek een begin

gemaakt. Al doende ontstond een steeds duidelijker beeld over wat aan maatschappelijke vraagstukken ten grondslag ligt: dat zijn mensen. Ik heb dus eerst mijn mensvisie uitgewerkt. Daarbij komen heel fundamentele zaken aan de orde.

De werkelijkheid kun je niet kennen. De schets ervan in dit boek begint met een paar lijnen. Op dat moment zal niet duidelijk zijn waar het op uit uitloopt. Ik heb tijdens het proces-van-schrijven hetzelfde doorgemaakt. Gaandeweg ontdekte ik steeds nieuwe dingen.

In de teksten preludeer ik regelmatig op wat verderop uitgelegd wordt. De schets is grof, het eigenlijke beeld dat het oproept maak je zelf. Het gaat in dit boek dus ook om datgene wat niet beschreven is.

Ik schrijf een paar woorden met een hoofdletter: Verleden, NU, Toekomst, IK, Geheugen, Informatie... Die woorden hebben een speciale betekenis. Als ik een kleine letter gebruik, dan hebben ze de betekenis zoals die in de woordenboeken staat.

In Deel 1 leg ik de betekenis vast van een paar algemeen gebruikte termen. Die vul ik aan in Deel 2 met begrippen die een specifieke betekenis hebben in het evolutiemodel dat ik in Deel 3 beschrijf. In Deel 3 schets ik in grove lijnen mijn mensvisie. In Deel 4 geef ik mijn opvatting over een paar zaken, die de onderwerpen in Deel 5 in een context plaatsen. In Deel 5 doe ik een paar voorstellen voor een betere wereld. Dat Deel 5 is voortgekomen uit mijn maatschappijvisie, die op mijn mensvisie gebaseerd is.

- *En hoe weet ik dat de wereld is zoals ik hem zie?
Vanuit mijn eigen innerlijk.*

(Lao Zi, vertaling: Kristofer Schipper.)

Met dank aan Marjan Dorenbosch. Voor de kritische opmerkingen, de redactieaanwijzingen – die ik voor een deel niet opgevolgd heb –, de foto's van de geëmergeerde gestapelde stenen, en omdat ik mijn leven met haar mag delen.

Deel 1. Modellen

In dit deel geef ik een paar korte beschrijvingen van theorieën. Het zijn abstracte modellen waarvan ik de betekenis wil vastleggen, zodat ik verderop zeker weet dat we onder een bepaald woord hetzelfde verstaan. Bovendien zijn het theorieën die voor een goed begrip van de werkelijkheid belangrijk zijn.

Ik vind het belangrijk dat duidelijk is wat ik bedoel, als ik in een volgend hoofdstuk, of later in Stukjes, een term gebruik.

- Een model is iets (namaak) dat naar iets anders (iets 'werkelijks') verwijst.
- De landkaart is niet het landschap.

De eeuwige Tao

kan niet in woorden worden uitgedrukt.

De eeuwige naam

kan niet worden genoemd.

Het niets: een naam voor de herkomst van de tienduizend dingen.

Het iets: een naam voor de moeder van de tienduizend dingen.

(Lao Zi, vertaling: Kristofer Schipper.)

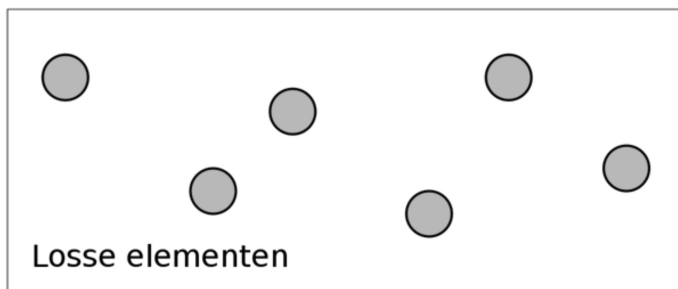
Structuur, systeem

Het verschil tussen een *structuur* en een *proces* is van fundamenteel belang. Als we ons structuren voorstellen als tekeningen, dan kun je processen voorstellen als muziek. Een structuur staat stil en kent geen tijd, een proces kan niet zonder de tijd.

Om structuren te beschrijven baseer ik me op de '*algemene systeemtheorie*'. Daarbij wordt de werkelijkheid gezien als een systeem, en opgebouwd uit systemen. Een systeem verandert niet of nauwelijks in de loop van de tijd.

Wat is een systeem?

Sommige termen worden in veel betekenissen gebruikt. Het begrip 'systeem' is zo'n term. Daar zijn dikke boeken over geschreven. Ik beperk me tot een paar opmerkingen, zodat je grofweg weet wat ik bedoel als ik het woord gebruik.

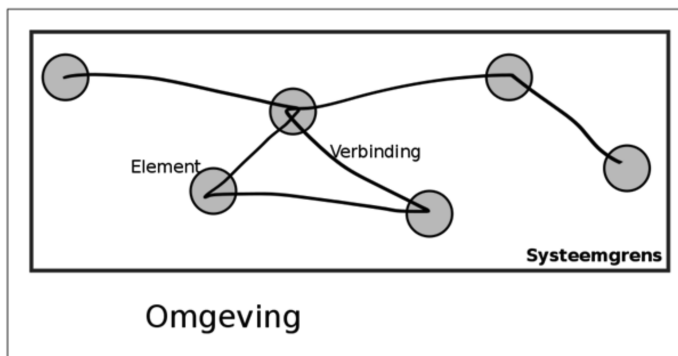

De tekening hierboven geeft *geen* systeem weer, want de elementen vertonen geen onderlinge samenhang.

- Een systeem is het statische beeld van een verzameling interacterende elementen (componenten met een onderlinge wisselwerking).

- Door de interactie ontstaat een collectieve functie.
- Een element kan zelf een systeem zijn, zodat een hiërarchie-van-systemen mogelijk is.
- Het laagste niveau van de systeemhiërarchie is fysiek van aard.

Eenvoudiger gezegd: alles wat je een naam kunt geven en bestaat uit fysieke onderdelen, is een 'systeem'.

'Elementen' zijn bijvoorbeeld: onderdelen van een auto, afdelingen van een bedrijf, mensen, organisaties en wat je maar wilt. Een kenmerk van een systeem is dat het een 'binnen' en een 'buiten' heeft.

- Het binnen heet de 'interne structuur', 'binnenwereld' of gewoon kortweg: 'systeem'.
- Het buiten heet 'omgeving' of 'buitenwereld'.
- Zonder een omgeving kan een systeem niet bestaan. "*Iets is wat het niet is*": neem je de omgeving weg, dan bestaat het systeem niet meer.
- Tussen de interne structuur en de omgeving loopt een grens: dit wordt de 'systeemgrens' genoemd.

Gesloten systemen

Bij gesloten systemen is er in theorie geen interactie tussen de interne structuur en de omgeving. Het *binnen* van een gesloten systeem kenmerkt zich door het ontbreken van een *ordering*:

- Is die ordening er wel, dan treedt een '*entropisch*' proces op (er treedt verval op).
- Door de *entropie* neemt de ordening af, tot een toestand van desorganisatie (chaos) is bereikt.

Je kunt je een gesloten systeem voorstellen als een vat zonder openingen. In het vat zit gas. Als er drukverschillen zijn in dat vat, dan is er een ordening. Dat zal niet lang duren. De drukverschillen nemen af, totdat er geen ordening meer is en de druk overal even groot is. Je kunt ook zeggen dat de hoeveelheid informatie afneemt. Dit proces wordt 'entropie' genoemd.

Open systemen

Bij *open* systemen is er juist wél een interactie tussen het systeem en zijn omgeving. Feitelijk is een open systeem een *proces* dat zich aan ons voordoet als niet-veranderend. Dat wil zeggen: het systeem behoudt gedurende een bepaalde periode ongeveer dezelfde kenmerken. Alle levende wezens zijn 'open systemen'.

- Ook *open* systemen kenmerken zich door '*entropie*'. Dat is het proces dat gaat in de richting van dood, desorganisatie en chaos.
- Bij open systemen krijgt de entropie *gedurende een bepaalde tijd* geen kans.

Entropie

Een open systeem behoudt zijn kenmerken doordat het een toestand van evenwicht weet te handhaven, waarbij de entropie door een tegenkracht geen kans krijgt. Die tegenkracht houdt in dat voortdurend informatie wordt toegevoegd. Het proces dat dan plaatsvindt wordt 'negatieve

entropie' genoemd. Daardoor is ontwikkeling en evolutie mogelijk. De interne organisatie van een systeem wordt door de tegenkracht in stand gehouden.

- Open systemen *onttrekken* iets aan hun *omgeving* waardoor het systeem zichzelf in stand houdt. Bij levende wezens levert onder andere voedsel de tegenkracht.

Als je niet meer eet, treedt op een gegeven moment de entropie in werking en ga je dood. Als een fabriek geen grondstoffen krijgt kan deze niet produceren en gaat failliet. Jij, en de fabriek, zijn voorbeelden van open systemen.

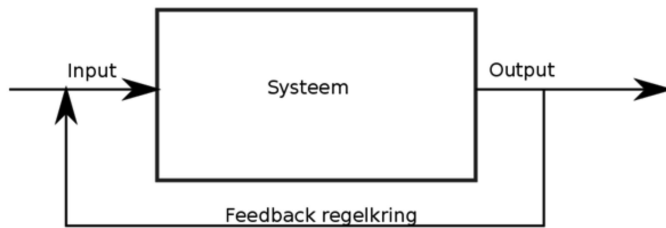
- *De tegenkracht van entropie manifesteert zich in 'zelfhandhaving'.*
- *Zolang zelfhandhaving en entropie elkaar in evenwicht houden kan een open systeem 'bestaan'.*
- *Entropie en zelfhandhaving zijn fundamentele krachten die ten grondslag liggen aan alle levende organismen.*

De toestand van evenwicht is overigens altijd van tijdelijke aard: elk open systeem kent zijn eigen levenscyclus. Aan het eind krijgt de entropie de overhand. Uiteindelijk treedt verval op.

Feedback

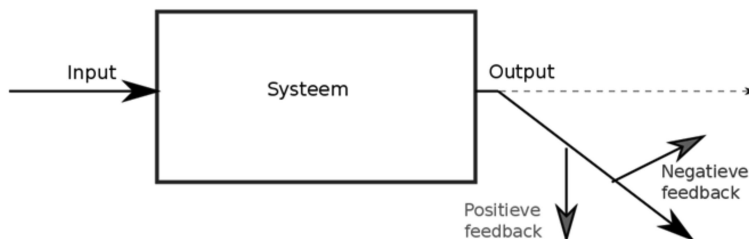
Bij open systemen kan de wisselwerking met de omgeving twee kanten op gaan:

- Van buiten naar binnen, en heet dan '*input*'.
- Van binnen naar buiten, en heet dan '*output*'.
- Tussen output en input kan een *regelkring* bestaan.
- Het terugkoppelen van informatie, van output naar input, heet '*feedback*'.

Negatieve feedback

Bij 'negatieve feedback' wordt via een regelkring een *afwijking van de norm* gemeten en treedt een corrigerend proces op, totdat er geen afwijking meer is. Voorbeelden van negatieve feedback zijn: onze lichaamstemperatuur; het besturen van een auto; de centrifugaalregelaar van een stoommachine. Wie schulden heeft, gaat zuiniger leven of probeert meer inkomen te verwerven, waardoor de schuld weer afneemt.

Positieve feedback

- Bij 'positieve feedback' wordt de afwijking van de norm steeds groter.

Voorbeelden van positieve feedback: het viraal gaan van een boodschap op social media; weeën bij de geboorte; het stollen van bloed; aandelenprijzen aan het begin van een bubbel.

Wie teveel schulden heeft maakt brieven niet meer open waardoor de schulden extra oplopen (door deurwaarderskosten, boetes).

Wie voor het eerst drugs gebruikt, loopt kans in een proces terecht te komen dat van kwaad tot erger gaat. Een ontmoeting tussen hooligans en politie kan escaleren.

- *Positieve feedback betekent dus nadrukkelijk niet: het geven van complimenten.*
- *'Een compliment geven' is iets dat zich afspeelt tussen systemen (mensen).*
- *(Positieve) feedback is iets dat zich afspeelt ten aanzien van één en hetzelfde systeem.*

Toestand

Bij een systeem gaat het om de structuur. Een systeem wordt niet gezien als een proces. Een beschrijving van een systeem geeft de toestand van het systeem-op-een-bepaald-moment weer.

- Een *systeem* is een *statisch* geheel: de beschrijving ervan is morgen dezelfde als vandaag.
- Bij een *proces* gaat het juist om de *dynamiek* en de *verandering*.

Dit neem niet weg dat een proces wel degelijk een bepaalde structuur kan hebben. Een specifieke opeenvolging van fasen die steeds hetzelfde is, kan als een *structuur* gezien worden. Dat is de manier waarop de klassieke wetenschap de tijd buiten spel zette. Een systeemmodel kan dus wel de structuur van een proces *weergeven*, maar is zelf niet een procesmodel. Een feedback-regelkring is een voorbeeld van zo'n processtructuur binnen de systeemtheorie.

Black box

Een systeem wordt een 'black box' genoemd als niets bekend is over de binnenkant. Het gedrag van de elementen waaruit het systeem is opgebouwd, is dan niet bekend of interesseert ons niet.

- Bij een black box is het gedrag van de deelsystemen waaruit het systeem is opgebouwd, onbelangrijk.

De beschrijving van de relatie tussen input en output is bij een black box voldoende om te weten. Die relatie volgt het als/dan-principe: als ik de thermostaat op 20 zet, dan wordt de temperatuur in de kamer 20 graden Celsius. Hoe dat tot stand wordt gebracht is onbelangrijk.

- Bij een black-box-benadering gaat het om de relatie tussen input en output en niet om de interne structuur van het systeem.

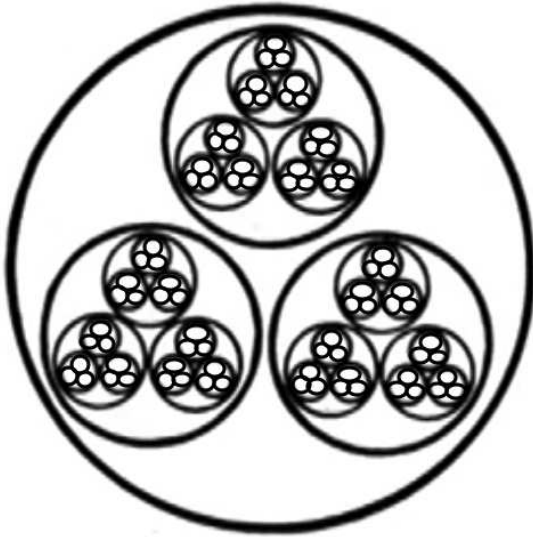
Deelsysteem, suprasysteem

Bij het nadenken kunnen we de werkelijkheid opvatten als opgebouwd uit systemen. Systemen kunnen bestaan uit deelsystemen. Het systeem is dan van een hoger *steemniveau* dan het deelsysteem. Het deelsysteem kan op zich weer 'een systeem' zijn, maar dit is dan een systeem op een lager steemniveau.

Zo is de lokale overheid van een lager steemniveau dan de landelijke overheid. De organen in je lichaam zijn van een lager steemniveau dan je lichaam. Een groep of samenleving is van een hoger niveau dan een individu. *Op deze manier ontstaat een hiërarchie van systemen.*

- De systeemtheorie is *recursief*: de *elementen* (deelsystemen) kunnen ook als een *steem* opgevat worden.
- Een systeem binnen een systeem wordt '*deelsysteem*' genoemd.
- Een systeem kan een element zijn van een ander systeem. Dat grotere systeem wordt dan '*suprasysteem*' genoemd.

In dit boek ga ik er van uit dat 'een mens' het hoogste systeem is in de systeemhiërarchie. Een familie, een bedrijf, een maatschappij, zijn vormen van suprasystemen.

Niveauperhaspeling

Het onderscheid in systeemniveau's is belangrijk. Op elk niveau gelden andere wetmatigheden, andere kenmerken, andere spelregels...

- *Een fundamentele denkfout wordt gemaakt als systeemniveau's door elkaar gehaald worden.*

Een lokale overheid kan zich bijvoorbeeld bezighouden met de bestrating van de binnenstad. Als dit tot de competentie van de lokale overheid behoort, moet de landelijke overheid zich er niet mee bemoeien.

Een ander voorbeeld: je kunt denken dat een systeem bestaat uit werknemers. 'Werkgever' is dan van een hoger systeemniveau dan 'werknemer'.

Nog een voorbeeld: een overheid heeft het mandaat van de burgers gekregen om over bepaalde zaken te beslissen. Een referendum houden is een vorm van niveauperhaspeling en daarom ondemocratisch. Het is fout om de burgers te laten beslissen over zaken die op regeeringsniveau thuishoren.

Aspectsysteem

Het is ook mogelijk om alleen een deel van de *relaties* binnen een systeem in ogenschouw te nemen. Dat heet dan een '*aspectsysteem*': zo kun je van het systeem 'bedrijf' alleen de sociale relaties in beeld brengen.

Complex proces

De term 'complex proces' is afgeleid van de term 'complex systeem'. Ik gebruik de term complex proces voor onoverzichtelijke processen die door veel deelsystemen in stand gehouden worden. Als zo'n proces een andere keer plaatsvindt met eenzelfde begintoestand, dan is de eindtoestand moeilijk voorspelbaar en feitelijk steeds anders. Meer hierover in een volgend hoofdstuk.

Netwerken

Het begrip 'netwerk' wordt wel in verband gebracht met de term 'complex systeem'. In feite is een netwerk een suprasysteem: een geheel dat bestaat uit meerdere systemen die met elkaar in verbinding staan. Het aantal systemen kan zo groot zijn dat het aantal inputs en outputs te groot is om te overzien. Een systeemgrens is bij grote netwerken niet of moeilijk herkenbaar. Als een netwerk een zekere grootte overschrijdt, krijgt het de kenmerken van een complex systeem en spelen zich complexe processen af.

Complex systeem

Een complex systeem is een *zelforganiserend* systeem dat bestaat uit deelsystemen die een bijdrage leveren aan een gezamenlijk doel. Een element (deelsysteem) 'beslist' dan zelfstandig of het wel of niet een bijdrage zal leveren aan het gezamenlijke doel.

Klassieke wetenschap

Het systeemdenken past goed in het denken van klassieke wetenschappers. Een kenmerk van het klassieke denken is het niet accepteren van verandering: wat vandaag geldt zal morgen ook gelden. Het liefst wordt de werkelijkheid uitgedrukt in formules, waarbij de

vergelijking als hoogste goed geldt. Dat zijn dan varianten op de vergelijking $A = A$. Ik kom hier in het volgende hoofdstuk op terug.

En verder

Als ik verderop het woord 'systeem' gebruik bedoel ik: 'open systeem'.

Systeemniveaus

Hieronder nog een voorbeeld van een hiërarchie van systeemniveaus zoals die werd opgesteld door K.E. Boulding:

Niveau 1, het raamwerk.

Niveau 2, het uurwerk.

Niveau 3, het regelsysteem.

Niveau 4, de cel.

Niveau 5, het levend organisme.

Niveau 6, het dier.

Niveau 7, de mens.

Niveau 8, het sociaal systeem.

Niveau 9, het transcendentale systeem.

Proces

Je kunt de werkelijkheid zien als een systeem, maar eigenlijk is het een proces. De werkelijkheid verandert elk moment. *NU is NU al niet meer.* Dat ontnemt ons alle zekerheid. De klassieke wetenschap wist dan ook geen weg met echte veranderingen. Ik bedoel hier niet de *bewegingen* van bijvoorbeeld een apparaat.

Echte veranderingen zijn niet in wetmatigheden vast te leggen. Vaak is niet voorspelbaar waar iets op uitloopt.

We kunnen proberen iets meer grip op veranderingen te krijgen. We doen dat door een stukje uit een voortdurend veranderend tijdsverloop te knippen. Dat stukje noemen we een 'proces'.

- Ik ga er van uit dat elk proces een *begin* en een *eind* heeft.

Tussen begin en eind *verandert er iets*. Dat proces kunnen we weer in stukjes knippen.

- Een proces kun je in *stapjes* verdelen.

Op deze manier kun je processen beschrijven en kun je veranderingen proberen te plannen. Sommige processen verlopen volgens een vast patroon, andere hebben een grilliger verloop.

Hoewel sommige processen omkeerbaar zijn, dat wil zeggen dat ze 'terug te draaien zijn' naar hun begintoestand, heb ik het verder alleen over onomkeerbare processen.

- Processen zijn onomkeerbaar als 'leven' in het spel is.

Het evolutieproces is een onomkeerbaar proces. (Zie derde deel van dit boek).

Toestanden

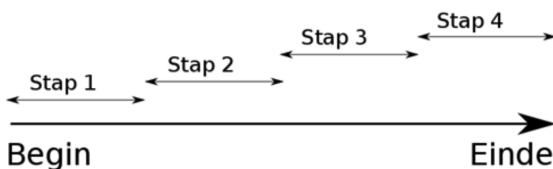
Denken in processen is moeilijk, omdat het om verandering gaat. Daar zijn wij mensen niet zo goed in. We denken in beelden. In ons geheugen leggen we 'momenten' vast. Een moment is statisch, de werkelijkheid is dynamisch.

- Je kunt je een proces het beste voorstellen als een aaneenschakeling van statische momenten.

Maar feitelijk gaat het om een geleidelijk verloop.

Plannen

Waar we wel goed in zijn, is ons een beeld vormen van wat we in de toekomst willen bereiken. We kunnen onze toekomst 'plannen'; we kunnen NU dingen bedenken die we volgende week of over jaren willen bereiken. We doen dat door ons een beeld te vormen van de tussentoestanden die we denken nodig te hebben. Zo'n tussentoestand noemen we dan een 'stap'.

Soorten processen

Alles verandert voortdurend. Daarom is het zo gek dat aan het begrip 'proces' zo weinig aandacht besteed wordt. Als je in Wikipedia de zoekterm 'proces' intoetst, dan verschijnt een doorverwijspagina die allerlei verschillende soorten processen beschrijft, maar de link die een algemene beschrijving zou moeten geven is niet aanwezig. Dat wil zeggen: kennelijk is er nog niemand die het belangrijk genoeg vindt om deze pagina te maken. Dat is gek.

- 'Verandering' en 'proces' zijn begrippen die ten grondslag liggen aan alles wat bestaat.
- Het grootste en langstdurend proces is het *evolutieproces* van 'de werkelijkheid'.
- Naast het evolutieproces zijn *entropie* en *emergentie* fundamentele soorten processen.

Over het evolutieproces gaat het derde deel van dit boek.

Dit evolutieproces, dit totaalproces, bestaat uit ontelbare deelprocessen.

Het belangrijkste proces dat ben jij.

Klassieke wetenschap

In het vorige hoofdstuk heb ik aangegeven dat de klassieke wetenschap slecht overweg kan met veranderingen. De werkelijkheid is voortdurend anders. Niets is morgen nog net zo als vandaag. In een formule weergegeven is dat: $A \neq A$. Dat is precies het tegenovergestelde dan $A = A$. $A \neq A$ kan dus volgens de klassieke wetenschappers niet. Ik kom hierop in het hoofdstuk 'Dialectiek' terug.

Procesmodellen

De rest van Deel 1 gaat over processen en procesmodellen. Aan de orde komen:

- de actiemodellen: doelmiddelmodel, intentiemodel,
- een reactiemodel,
- dialectiek, complexe processen en clusteren.

Deel 3 beschrijft een specifiek proces: het evolutieproces, daaraan voorafgaand schets ik een paar belangrijke begrippen.

Doelmiddelmodel

Het doelmiddelmodel is een procesmodel. Als je duidelijk voor ogen hebt wat je wilt, kun je middelen inzetten om het doel te bereiken. Dat doel bevindt zich in de toekomst. Bij een bedreiging kan het doel ook inhouden: handhaven van de huidige situatie.

Het doelmiddelmodel gaat uit van het *eindresultaat*. Bij het intentiemodel (zie het volgende hoofdstuk) ligt de nadruk op de beginsituatie.

- Bij het doelmiddelmodel gaat het om resultaatverantwoordelijkheid.
- Bij het intentiemodel gaat het om inspanningsverplichting.

Tussendoelen

Het proces dat naar het eindresultaat leidt, wordt gepland en tevoren in stappen onderverdeeld, waarbij voor elke stap tussendoelen geformuleerd worden.

- Elke stap heeft zijn eigen tussendoel.

Doel

- Het doel dient concreet, meetbaar en controleerbaar te zijn.

Tevoren wordt vastgesteld wat en wanneer iets gerealiseerd moet zijn en wat het kost. Om te weten of het resultaat overeen komt met wat je oorspronkelijk voor ogen had, moet het doel nauwkeurig beschreven zijn. Het doel dicteert welke middelen je inzet en welke handelingen vereist zijn.

Ethiek

Bij het doelmiddelmodel gaat het er om DAT iets bereikt wordt en om WAT er bereikt wordt. Voor mensen is ook het HOE belangrijk. Daarbij spelen morele vragen een rol. Sommigen zeggen: "het doel heiligt de middelen". Anderen vinden dat niet elk doel nastrevenswaardig is. Als toetssteen gelden waarden en normen.

Fasen

Hieronder schets ik de stappen die je kunt hanteren om een doel te bereiken. Die stappenindeling kun je ook voor elke stap afzonderlijk gebruiken. Het is een recursief model. 'Recursie' komt nog uitgebreid aan de orde, maar het betekent dat je hetzelfde model op verschillende niveaus terugziet.

- *1. Afrekenen.*
Je met het verleden verzoenen, met een schone lei beginnen, een punt zetten achter wat gebeurd is, vanaf nul opnieuw beginnen, het verleden een plaats geven. Alleen wat je NU bereikt hebt en wat je tot NU toe *geleerd* hebt, doet er toe.
- *2. Balans opmaken.*
Waar sta je NU? Wat is de huidige realiteit? Een beeld opbouwen van het NU.
- *3. Doel stellen.*
Wat wil je bereiken? Vaststellen hoe de toekomst er uit gaat zien. Je 'committeren'.
- *4. Creëren.*
Doen wat gedaan moet worden om de toekomst tot werkelijkheid te maken.
- *5. Consolideren.*
Maatregelen treffen om het resultaat te bestendigen.

Uitgebreide beschrijving

Een wat uitgebreider procesmodel dan het hierboven beschrevene, is het volgende:

- *1. Erkenning van het probleem.* Wat heb je geleerd? Vervolgens de balans opmaken. TOEN is alleen van belang om:
 - het probleem goed te kunnen definiëren en te begrijpen;
 - de bijbehorende emoties te kunnen benoemen;
 - vast te kunnen stellen wat je DAN *niet* wilt.
- *2. Aanvaarding van de realiteit.* Hoe ziet het NU er uit? Het heeft geen zin om te proberen het TOEN te veranderen, alleen het DAN kun je naar je hand zetten. Dit lukt beter naarmate er minder een negatieve emotionele binding met het verleden bestaat. Oude koeien uit de sloot halen heeft geen zin, jeremiëren over wat er fout gegaan is evenmin. Met een schone lei beginnen, desnoods steeds weer opnieuw, geeft de beste kans op verbetering. Voldoende tijd nemen voor de verwerking van het verleden, levert de meeste mogelijkheden op voor een gewenste toekomst. Als de lei niet helemaal schoon is, gaat dit problemen opleveren. Opnieuw schoon poetsen door het verwerkingsproces een kans te geven, is de enige mogelijkheid voor een positief resultaat. Niet eerst afrekenen met het verleden levert alleen kans op emotionele blokkades op.
- *3. Kiezen voor een gewenste toekomst.* Voor het bereiken van een doel, binnen de ruimte die voorhanden is. Ik bedoel hier 'mentale ruimte', creatieve ruimte. Die ruimte wordt alleen beperkt door je eigen fantasie. Wat wil je bereiken?
- *4. Tussenstappen bepalen.* Welke hulpmiddelen zijn nodig en welke hindernissen moeten vermeden worden om het gestelde doel te bereiken? Hoe bereik je het doel?
- *5. Afvragen* of die tussenstappen realiseerbaar zijn en of de hulpmiddelen ook voorhanden zijn.
- *6. Afvragen* of je de daarvoor benodigde inspanningen over hebt. Waarom is het goed de inspanning te leveren?
- *7. Afvragen* of het *dóór* te maken proces en het gestelde doel *negatieve gevolgen hebben*, ook voor anderen en op de lange termijn; bevat het doel of de weg ernaar toe valkuilen?

- 8. *Echt geloven* – ‘zeker weten’ – dat je het doel zult bereiken.
- 9. *Beslissen* of je het gaat doen of niet.
- 10. *Daadwerkelijk handelen*.

Go, no go

Het doelmiddelmodel is een *iteratief* model, dat wil zeggen: steeds als je in een bepaalde fase bent aangekomen kan het nodig blijken om het plan bij te stellen door naar een vorige fase terug te gaan en de stappen te herhalen. Het is ook een beslissingsproces. In elke fase kun je afhaken, bij elke fase hoort een bepaald soort beslissing. *Je kunt kiezen voor verder gaan of stoppen.*

Intentiemodel

Processen hebben een begin en een eind, en daartussen verandert er iets. Je kunt zo'n proces plannen. In het vorige hoofdstuk is het doelmiddelmodel beschreven. Daarbij vindt je het eindresultaat belangrijk. Je kunt echter ook het *intentiemodel* gebruiken. Daarbij vind je de *beginsituatie* belangrijk.

Perspectief

- Een '*intentie*' is een bedoeling.

Je hebt bij het intentiemodel wel iets op het oog, maar je hebt daar slechts een vaag beeld van. Soms weet je beter wat je *niet* wilt dan wat je *wel* wilt.

- Bij het intentiemodel gaat het om een verandering vanuit het NU.

Je werkt in de richting van een perspectief, 'ergens' in de toekomst. Je perspectief is een gekozen horizon.

- *Het proces verloopt goed, als je achteraf tevreden bent met het resultaat.*

Model

Bij het intentiemodel gaat het om een *beginsituatie*, op grond waarvan *iets mogelijk wordt*, zonder dat tevoren precies vastgesteld is waar het na verloop van tijd op uit moet lopen.

Je hebt wel een perspectief, maar geen precies omschreven doel. De nadruk ligt op het NU. Dat NU wordt gezien als iets waarin elementen aanwezig zijn die je anders wilt. *Creativiteit* en *improviseren* voeren de boventoon.

Het intentiemodel is vooral van belang als je het eindresultaat niet goed kunt voorspellen. Dat geldt bijvoorbeeld voor het ontwikkelen van nieuwe dingen. Je hebt dan geen voorbeeld. Bij productontwikkeling zijn tevoren vaak nog wel wat specificaties vast te stellen. Maar bij fundamenteel wetenschappelijk onderzoek is dat wat lastiger.

In sommige gevallen moet je het tevoren-vaststellen-van-een-duidelijk-doel ook gewoon niet willen. Bij psychotherapie bijvoorbeeld moet de therapeut zich niet bemoeien met de doelstelling van zijn cliënt. Hetzelfde geldt voor ontwikkelingswerk, bijvoorbeeld als het om armoedebestrijding gaat.

Als de cliënt wel een duidelijk beeld heeft, moet de therapeut dit overnemen, of anders niet met deze cliënt in zee gaan. Bij ontwikkelingswerk heeft de lokale bevolking vaak geen idee wat mogelijk is, tenzij ze westerse verworvenheden willen kopiëren. Als ze 'het betere' willen ontwikkelen vanuit hun eigen cultuur, dan is een duidelijke doelstelling niet mogelijk. Ook is de *weg* naar 'het betere' niet te voorzien, en het tijdpad is ongewis.

Ethiek

Omdat het om menselijk handelen gaat, is ethiek een belangrijke toetssteen.

- 'Ethiek' is de wetenschap die de 'moraal' als onderwerp heeft.

In de ethiek staan twee stromingen lijnrecht tegenover elkaar: de *deontologie* (plichtenleer) en de *teleologie* (de leer van de doelen).

Vanuit de *deontologie* geldt de Gulden Regel: "Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet". Iets wat slecht is, is *altijd* slecht, ook al is het resultaat goed. Het enige wat goed is, is de intentie, de goede wil. Zo keuren deontologen martelen af, ook als daar levens mee gered kunnen worden.

De *teleologie* is tegengesteld aan de deontologie. Teleologen stellen dat het goede datgene is dat het grootste voordeel oplevert.

- Inspanningsverplichting (deontologie – *intentiemodel*).
- Resultaatverantwoordelijkheid (teleologie – *doelmiddelmodel*).

Zie verder het hoofdstuk 'Het Ultiem'.

Trial-and-error

Ook bij het intentiemodel loopt de verandering ergens op uit. Wáár het op uitloopt staat echter niet bij voorbaat vast. Bij het intentiemodel gaat het meer om 'proberen'. Het is een proces van trial-and-error, van vallen en opstaan. Het gaat erom 'dat' je iets doet, en vervolgens is ook belangrijk 'wat' je doet, 'hoe' je het doet en 'waarom' je het doet. Het spel is belangrijker dan de knikkers.

Tussendoelen

- Het *doelmiddelmodel* is bruikbaar binnen het *intentiemodel*.

Je kunt een klein stapje in de richting van het perspectief *plannen*. Bij zo'n stap kun je het doelmiddelmodel gebruiken. Wel is het dan zo dat elk resultaat een succes is. Ook een mislukking, want daarvan heb je iets geleerd en het stelt je beter in staat om de volgende stap te bepalen. Het intentiemodel is het model van de kleine stapjes, drie vooruit en twee achteruit. Die reeks herhaalt zich tot het moment van tevredenheid.

Reactiemodel

Het doelmiddelmodel en het intentiemodel zijn actiemodellen. Je kunt iets voor elkaar krijgen als je de stappen in zo'n model volgt. Door plannen te maken kun je iets bereiken. Het is echter ook mogelijk dat je onverwacht in een situatie terecht komt die een reactie van je vraagt. Je hebt dan geen tijd om te plannen. Je moet reageren zonder veel tijd te hebben om na te denken en de situatie te analyseren.

Mogelijkheden

Er zijn twee mogelijkheden:

- Je weet wat je moet doen en reageert meteen.
- Je weet niet wat je moet doen.

In het eerste geval kan het zijn dat je achteraf spijt hebt van wat je gedaan hebt. Je kunt het misschien nog herstellen, bijvoorbeeld door op een uitspraak terug te komen. Anders heb je pech gehad.

In het tweede geval kun je gokken en zomaar iets doen - of de variant hierop: niets doen. In veel gevallen heb je echter ook de mogelijkheid om de reactie uit te stellen. Je vraagt dan om meer tijd. Je kunt dan het reactiemodel stap voor stap volgen.

Stap 1 Analyse van de situatie

Wat is er aan de hand? Waarom was je op deze situatie niet voorbereid? Ligt dat aan jou of aan de ander? Waarom heb je meer tijd gevraagd of misschien wil je op de situatie terug komen?

In deze stap ga je na wat jouw belang is of waar jouw gevoeligheden liggen. Meestal zal jouw zelfhandhaving in het geding zijn, of in elk geval je idee ervan.

Naast de analyse van je eigen aandeel in de situatie vraag je je af wat het aandeel van de andere partij is. Is het gerechtvaardigd dat de andere

partij je in die situatie bracht? Is het de moeite waard om alsnog te reageren?

Stap 2 Opties nagaan

In deze fase probeer je alle mogelijke opties voor een reactie boven water te krijgen. Je kunt hiervoor brainstorm-technieken gebruiken. Belangrijk is dat je alle mogelijkheden inventariseert. Ook die welke je volkomen onzinnig lijken. Het belang hiervan is, dat ze later misschien niet zo onzinnig blijken, of dat je erdoor op nieuwe ideeën komt. Eén optie is altijd: niet alsnog reageren.

Dit is de fase waarin je de hulp van anderen kunt invoeren. Anderen kunnen bijvoorbeeld ideeën aandragen waar je zelf nog niet aan gedacht hebt.

Belangrijk is dat je elke mogelijkheid door middel van een steekwoord opschrijft.

Stap 3 Consequenties verbinden

In deze fase ga je na wat de consequentie zal zijn van elke optie. Vaak is het zo dat een reactie ook gevolgen heeft voor meer zaken dan alleen de kwestie die aan de orde is. Je kunt nu al beginnen met het wegstrepen van opties als je de consequentie per se niet wilt dragen.

Bijvoorbeeld: iemand dwingt onverwacht iets af. Achteraf ben je niet blij met je reactie. Maar het kan zijn, dat door het uitvoeren van een bepaalde optie, de relatie met de ander een knauw krijgt.

Schrijf ook de consequenties bij elke optie op.

Stap 4 Wegstrepen

Begin met het wegstrepen van de opties die onmogelijk zijn. Vervolgens streep je opties door die je niet wenst. Ga door met wegstrepen totdat je zo'n drie mogelijkheden overhoudt. Die behoeven extra aandacht.

Stap 5 Waarschijnlijkheid inschatten

Schat in wat de gevolgen zijn van een reactie. Wat als de reactie tegenovergesteld is dan je verwacht? Hoe groot is de kans daarop? Ben je bereid de gevolgen daarvan te dragen? Wil je van geen van de overgebleven opties de negatieve consequenties dragen, dan kan het zijn dat je een weggestreepte mogelijkheid opnieuw opent.

Stap 6 Tijd nemen

Zolang je twijfelt is het goed om de definitieve beslissing uit te stellen. Je geeft daarmee je intuïtie gelegenheid om je van inzichten te voorzien. Blijf echter niet te lang dubben. Spreek desnoods met jezelf een tijd af waarop je definitief wilt beslissen.

Stap 7 Kiezen en uitvoeren

Besef dat wat je ook doet, jij verantwoordelijk bent voor je eigen gedrag, en niet voor dat van de ander.

Go nogo

Je kunt dit model iteratief toepassen. Dat wil zeggen, dat je op elk moment naar een vorige fase kunt terugspringen en opnieuw kunt beginnen. Dat moet echter niet eindeloos doorgaan. Op een gegeven moment moet je een beslissing nemen.

Dialectiek

Westerse filosofen vatten het dialectisch *proces* vaak samen met de woorden 'these - antithese - synthese': uit iets (de these) ontstaat een antithese. De tegenstelling *these* ↔ *antithese* kan zich opheffen in iets nieuws: de *synthese*. De synthese kan op zijn beurt weer de these van een antithese zijn. Het een komt uit het ander voort...

Dialectisch redeneren

- *Dialectisch redeneren betekent, poneren dat A A is, dat A niet-A is en dat beide oordelen tegelijkertijd waar zijn.*
- $A = A$ én $A \neq A$.

Hoewel de polen van een tegenstelling tegengesteld zijn, zijn ze beide waardevol.

Theo zegt: "Dat is kunst".

Anton zegt: Dat is geen kunst".

Sientje zegt: "Ik vind het mooi".

De werkelijkheid *bestaat uit* polariteiten en *krijgt vorm door* polariteiten.

Toepasbaarheid

Voor sommigen is 'dialectiek' alleen een manier van een-gesprek-voeren om tot een compromis te komen. Voor mij gaat het veel verder.

- *Dialectiek ligt aan elke verandering ten grondslag.*

Anders gezegd: aan elke verandering ligt een tegenstelling ten grondslag. Ook op fysiek niveau. Bijvoorbeeld: als de temperatuur van water boven het vriespunt is, en de buitentemperatuur is tien graden onder nul, dan is dat een tegenstelling die een verandering tot gevolg heeft. Het water